

"Нарком"

Гео Шкурупій

I

Тільки почало припікати літнє райкове сонце, як на далекому Сахаліні, де стоять паротяги й знаходиться кладовище паротягів, на купі кокосу, жужелі, брудних шматків клоччя заворушився напівголий і брудний, як паротягове мастило, дядя — чистильщик топок на Сахаліні.

Треба з'ясувати, що це не той Сахалін, що на нього зазіхають японці, — це той, де чистять паротяги, від жужелі й де вони знаходять собі вічне заспокоєння після довгої праці або жорстоких катастроф.

Ітак, дядя, що нагадував чисте, як сажа, якесь паровозне приладдя, коли його голу спину лизнуло гарячим язиком сонце, заворушився на купі кокосу, чмокнув язиком, поводив ним у роті, й потім виплюнув цілий набій вугільного порошу. Він обережно почухав спину, здивовано подивився на паротяги, перевернувся на другий бік і несподівано захріп.

Але це була одна хвилина. Не встиг він гаразд захропти, як раптово зірвався на ноги й тихо пробуркотів:

— Сволоч, сволоч я, хіба можна так довго спати!..

Потім він підійшов до паротяга, вперся лобом у тендер і так мрійливо постояв з хвилину, поки не вилив усю гіркоту життя на паротягове колесо.

Постоявши ще трохи, вже просто за інерцією, чистильщик підійшов до заднього паротягового ящика й витяг відти пляшку з недопитим самогоном та шматок сухого, як вугіль сухаря.

— Жужелице, ти ж сьогодні мусиш їхати до Козятина по цукор, бо Маня битиме!..

Сказавши це, він допив самогон і закусив сухарем.

"А добрий самогон у моєї Мані!.. Шкода, що увесь цукор вийшов, а то б я сьогодні пішов бити морду самому начальнику станції!.."

Як відомо, на Сахаліні ніде нема ні дзеркала, ані будь-якого блискучого скла, яке могло б замінити його при нагоді; тому чистильщик топок ніколи не знав, який він має вигляд. А вигляд чистильщика був вартий будь-якого фотографа-колекціонера, бо він мав би у своїй колекції фотографію людини, яка ніколи не вмивається і міняє одяг тільки двічі на рік.

Яканебудь побожна бабка, зустрівши його вдень, сказала б, що це сам чорт з пекла, бо тільки в пеклі можна так напудрувати обличчя й тіло сажею. І справді, на ньому було стільки мастила й сажі, скільки їх не буваю на паротягах. Цей товстий шар паротягового мастила міг замінити йому одяг, що й можна було простежити в дійсності. Тільки плечі, живіт та ноги були трохи вкриті якимись ганчірками.

Це були головні прикмети чистильщика паротягових топок на Сахаліні на прізвище Жужелиця, а по фамілії...

Про фамілію ми не будемо говорити тепер, бо вона заслуговувала найбільшої уваги й була гордість замурзаного чистильщика.

Крім цього, у Жужелиці була жінка, яку звали Маня, п'яток дітей найрізноманітнього калібру й систем. Це була гордість Жужелиці теж. Але треба додати, що увесь п'яток дітей не був виводком самого Жужелиці, це були витвори й сюжети, що позичила його дружина Маня у якихось інших трубадурів та трубольотів. Але чистильщик Жужелиця всіх їх любив і ніколи не ображався, коли йому неввічливо натякали на позичені сюжети.

"А й правда, чого ображатися", думав тоді про себе, а також голосно заявляв Жужелиця.

— Жінка не мило, — не змилиться! І коли я не міг постаратися, то хай хтонебудь інший це зробить. На це кожний має відповідні здібності та спроможність!

Чистильщик, випивши самогону та закусивши сухарем, дістав з паротягового ящика гроші, прив'язав гаманець з ними до шиї, бо кишені вважав за забобон і, не поспішаючи, пішов на станцію, щоб сісти в Одеський поїзд.

Він обережно ступав босими ногами по шпалах, щоб не покалічити їх об гострі камінці, скло та кокус, які безліччю лежали по коліях. Так він дійшов до першої сторожки стрілочника. Але йдучи та рахуючи шпали, він зненацька наткнувся на знайомого кочегара, якого він мав рацію підозрівати в дуже великій енергії щодо продукції білявого крикливого витвору, якого його Маня й день і ніч колихала в своїх сильних руках.

Жужелиця подивився на кочегара, переступив ще одну шпалу й зупинився.

— Скільки тижнів ти не вмивався, Жужелице? — презирливо запитав у нього кочегар.

Це було найболючіше питання Жужелиці; він терпіти не міг води і страшенно боявся дощу.

— Ти знаєш, Юхиме, що я людина смирна, але коли мене розсердити, можу чимнебудь озадачити по голові! — серйозно відповів Жужелиця.

— А чому ти не п'яний сьогодні?

— Твоє яке діло? Не за твої гроші п'ю! За свої!..

Кочегар ще трохи покепкував і пішов далі. Жужелиця був після цієї розмови такий розлютований, що спересердя рішив піти до перукаря.

Вагон перукаря знаходився поблизу станції. Тут голилися та стриглися всі робітники залізниці.

Коли Жужелиця увійшов до вагону, йому стало моторошно. Блискучі бритви, ножиці, щипці, машинки наводили на нього неймовірний жах.

У вагоні, крім перукаря, нікого не було.

Жужелиця підійшов до дзеркала й сів у крісло. Його одразу пригніпувала якась блискуча машинка.

Перукар ввічливо запитав:

— Ви, товаришу Жужелице, з одекольоном чи без одекольона?..

— З о-де-кольоном!..

— Може й вежеталь?..

— М-м...

— А може вам ще зробити й манікюр?

Жужелиця завовтузився на кріслі й закліпав повіками.

— Та ви вже, як це зветься... зі всіма причандалами... Вам більш видко... Відоме діло, — майстер...

— Ну й рило!.. — сказав перукар. — Туди його!.. З такою мордою, та ще о-де-кольоною захтів!.. Піди скупайся під паровозний ґрант!.. З рила сажу зітри!..

— Що!? - підскаочив Жужелиця. — Як ти смієш так ображати! Ти знаєш хто я такий? Чув мою фамілію?

— Твої фамілії я не чув, а те, що ти свиня, то це кожний знає!

З цими словами перукар потягнув його за комір з вагону. Жужелиця лементував. Стягнувши Жужелицю з вагона, перукар дотягнув його під паротяговий ґрант.

Якийсь пацан, що гуляв поблизу, зрозумівши в чому діло, відкрив воду, й вода водоспадом полилася на Жужелицю. Він крутився, верещав і, нарешті, почав плакати. Але побачивши, що це не допомагає, Жужелиця став старанно митися, розвозячи сажу по обличчі, по руках і грудях. Після цього перукар знову схопив його за коміра і підштовхнув у вагон. Тут уже, нарешті, Жужелиця вільно дихнув.

Коли перукар кінчив свою роботу, Жужелиця сам себе не пізнав, він помолодів на років тридцять.

— Што ж, воно, конешно, коли ви молодая баришня, то я вам фрікасе з мармаладом і нікаких двадцять!.. — промовив Жужелиця до перукаря й вибрикнув козлом.

— Ти — друг! — сказав Жужелиця. — За це я вже тебе не забуду! Хочеш, навіть свою фамілію тобі скажу...

— Що ж у тебе за фамілія така ригінальна? — запитав перукар.

— Тільки тобі я скажу, друг, вперше і востаннє!.. По секрету... І нікаких двадцять... Фамілія моя знаменита, тільки тобі, і по секрету, фамілія моя така, як у одного з наших... Чуєш? і нікаких!.. Мовчок!

II

Паротяг НУ. 514 виїхав після промивки з депа на круг. Він мав зробити черговий пасажирський маршрут Київ-Козятин з Одеським поїздом. Машиніст Хорн уже був на паротязі. Виїхавши на круг, він зліз з паротяга й кругом перейшов на деповські колії.

Машиніст Хорн не любив відчувати, як навколо нього вернеться все депо, коли повертають паротяга, і вважав за приємніше тим часом розмовляти з круговими робітниками.

Хорн зійшов на колію й подивився на годинник: за 15 хвилин одеський поїзд мав вирушити, а тому треба було трохи поквипитися. Коло круга не було ні одного робітника і Хорн поглянув на штабель зі шпалами, де звичайно лежало все кругове кодро, вигріваючи животи на сонці, і оповідаючи для розваги один одному найнеможливіших пригод, які сталися з батьком, дідом, з онуком діда або, вірніш, з

самим оповідачем.

Хорн, поглянувши на штабель зі шпалами, не помилився; там справді лежало все кругове кодро, виставляючи під сонце напівголі животи, що просвічували крізь подерте і брудне шмаття одягу. Була якраз обідня перерва і кругові хропли на шпалах, мабуть, з більшою насолодою, ніж це робить будь-який Чемберлен у своїй затишній відпочивальні. Треба додати, що кругові це роблять не тільки в обідні перерви; вони це роблять при всякому зручному випадкові, ні гудки паротягів, ні грюки майстерень не заважають їм робити це з регулярністю годинника.

— Соску вам в рот! — вилаявся Хорн, підійшовши до них. — Що ж ви гадайте, що поїзд чекатиме до другого ранку?..

Кілька кругових одразу зірвалося зі шпал і прожогом кинулись до кодра, але тут їхній запал несподівано зник, і вони поволі стали повертати кодро.

— Під одеський? — запитав у Хорна один із кругових.

Хорн розсердився.

— Я запитав тому, що має їхати потяг Каменєва!.. Я гадав, що він піде раніш одеського!..

— Якого це Каменєва?..

— Це того Каменєва, що комісар всього війська Республіки,* — пояснив Хорн. — Того, що бив усіх білогвардійців... Хіба не знаєш?

— Зміни ногу, шкапо! — сказав круговий робітник, що крутив кодро. — Позбиваєш пальці об рельси!..

Паротяг поволі повертався і його димар з ліхтарем унизу вже дивився на станцію наче велика голова циклопа. Хорн знову виліз на паротяг, дав свисток, покрутив регулятором, пересунув важіль, і паротяг, грюкаючи, зійшов з кодра на колію.

Метушливий стрілочник пересунув стрілку й голосно закукурікав на заіржавлену та побиту мідяну сурму.

Хорн міг їхати далі. Він махнув рукою круговим робітникам, ще раз на прощання затутукав, і паротяг, покрехтуючи на стрілках, як жива почвара, пішов на станцію під одеський поїзд.

III

— Стій!.. — кричав Жужелиця, розмахуючи руками. — Стій! кричав він, доганяючи одеський поїзд, що відходив од станції.

Одеський поїзд уже грюкав по стрілках, поволі збільшуючи швидкість. Вагон за вагоном переганяв Жужелицю, що біг спотикаючись за ним. Нарешті Жужелиця вхопився за східці одного з вагонів, але раптом, побачивши, що це вагон-салон "Інтернаціонал", перелякано зіскочив назад на землю. Кондуктор сміючись, простягав до нього руки, ніби запрошуючи сісти у вагон знову, але Жужелиця, пропустивши ще кілька вагонів, нарешті, вчепився за східці передостаннього вагона й вліз усередину. Тепер уже він їхав і при бажанні міг доїхати до самої Одеси.

— Тисяча мух і дві сотні риб!.. — промовив Жужелиця. — Ще трохи покупався і спізнився б. Ні за що було говорити своїй фамілії цьому перукареві!..

На першій станції Жужелиця зліз із вагона і пішов до паротягу. Йому везло, як поршню, що завжди катаються в мастилі. На паротязі був знайомий машиніст.

— Тобі чого? — запитав у Жужелиці машиніст Хорн, коли той виліз на паротяг.

— У Козятин по цукор їду, та переліз сюди, бо скоро білети питатимуть!..

Хорн уважно подивився на нього й потім із жалем промовив:

— Е-е-е!.. Який же ти виполосканий!.. Як паротяг після промивки. А я гадав, що ти за моїм насосом!..

— Моє вам фрікасе з мармеладом! — сказав Жужелиця. — Це мене так наш перукар поскуб!..

— Ну, а як же Маня?..

— Жене й нікак!.. Оце я якраз по цукор їду...

— Фу, який поганий свисток у нашого кондуктора... — сказав Хорн і пересунув важіль.

Поїзд рушив далі. Жужелиця виліз на вугіль коло тендеру, щоб не заважати кочегарові.

Під грук машини побігли назад уже спілії жовті лани, гайки, балки, сторожки, переїзди та станції. Хорн тільки те й робив, що зупиняв, свистів, гальмував, знову свистів та їхав далі. Підїжджаючи до вузлової станції, Хорн запитав:

— Ну, а як твоя фамілія?..

— Все гаразд! — відповів Жужелиця, а потім таємниче додав: — перукар також знає!..

Вузлова станція була Фастів, тут поїзд мусів стояти трохи довше. Паротяг мав набрати води. Жужелиця завжди в таких випадках нервувався. Їхати — так їхати, щоб аж курява летіла! Стояти — так стояти, щоб можна було самому собі приснитися! А так чортзнащо, тільки мотаєшся, як курка в мішку... Ніякої тобі приємності...

Коли поїзд зупинився на станції Фастів, до паротягу підійшов головний кондуктор і заявив Хорну:

— Знову буде в нас запізнення на годину!.. Кожанка не приймає, закупорка колій!.. Вже пішов туди паротяг. Алеж як почнуть там шарпатися, то мабуть ми встигнемо поконати зі скуки!..

— Тисяча мух і дві сотні риб! — несподівано вигукнув Жужелиця. — Ціла година запізнення!..

— Це я тільки так гадаю! — сказав кондуктор. — Може ще більше! — і поволі відійшов від паротяга.

— Ти наברי води, — сказав Хорн кочегару, — і пророби все інше, а я ляжу спати... Чорт з ним, я сьогодні дуже рано встав!..

— Як же так, — злякався Жужелиця, — а я? Як же ми поїдемо?..

— Збудиш мене, коли треба буде їхати! — відповів йому Хорн.

— Моє вам фрікасе з мармеладом!..

І Жужелиця тяжко задумався.

— Коли їде хто з начальників, то ніяких тобі закупорок! Подумаєш, важні справи!..

Колія аж блищить... А коли їхати по цукор, то що?.. Маня все волосся доскубе!.. Подумаєш, це не важна справа!..

Він думав хвилин п'ять...

— Ах ти, горох з підливкою!.. — вигукнув, нарешті, Жужелиця. — Товаришу механіку, слухайте!.. Не спіть. Я зараз все влаштую!.. Тисяча мух...

І Жужелиця тихо щось зашепотів Хорнові. Хорн презирливо подивися на нього, потім посміхнувся й поліз на полицю спати...

— Ах ти горох з підливкою!..

Жужелиця обережно зліз з паротяга й пішов на станцію. Він вирішив раз назавжди здивувати Хорна, якого вважав за кам'яний насип.

IV

Дррр... Тррр...

Розлютовано деренчав телефон на станції Кожанка.

Тррр... Дррр...

Потурбований конторник, який перед тим мирно куняв за апаратом Морзе, підбіг до телефону й неохоче запитав у трубку:

— Галло!..

Гррр... — довгим гарчанням відповів йому телефон.

— Та хто там? Щоб тобі на пупі нарвало!..

— Що? — прогарчала у відповідь трубка. — Хто це в телефоні, та ще так лається, як гіпотам?

— В телефоні станція Кожанка!

— Говорить Фастів!.. Хто в телефоні?

— Конторник станції...

— Негайно поклич мені коменданта станції, та швидше!

— А хто питає?

— Каменєв.

— Який Каменєв?.. — перелякано запитав конторник.

— Він Каменєва не знає!.. От стерво!.. А скільки років ти голубчику хліб радянський їсиш?.. — прогарчала у відповідь трубка.

Конторник, як кажуть, злопав гарячого вареника. Він обережно повісив трубку, неначе боявся її потурбувати й побіг до коменданта станції.

Коли конторник вбіг до кімнати станції, комендант лаявся з якимось прийомником з Зсиппункта. У конторника був такий вигляд, ніби йому в живіт заліз бандит з банди Струка.*

— Товаришу коменданте, вас просить товариш Каменєв!..

Комендант глянув на нього, ніби на втікача з Кирилівської лікарні.

— Просить до телефона з Фастова. Мабуть там поїзд...

— От сто чортів з вашим Зсиппунктом! — сказав комендант прийомникові. — Всі колії вагонами позабивали... Одеський потяг стоїть... І на тобі, ще потяг Каменєва!..

Комендант поправив пояса з наганом і вийшов з кімнати.

— Галло! Коло телефона комендант станції Кожанка!..

— Говорить Каменєв... Товаришу коменданте, ваша станція затримуй мій поїзд!..

— Я дуже шкодую!.. Паротяг уже розбирав вагони Зсиппункта... За кілька хвилин...

— Я сказав, товаришу!.. Ви мене зрозуміли?.. Годі!

Трубка загарчала й замовкла.

Комендант повісив трубку на місце і здвигнув плечима.

— І хто його міг знати, щоб сам Каменєв говорив про такі дурниці телефоном... Загнати всі вагони під рампу! — сказав він вартовому помічникові. — Моментально!.. До біса всіх прийомників!.. Хай собі лементують... Зранку говорив про це!.. Хіба не читали ранішньої телеграми?..

На станції Кожанка знаходився Зсиппункт. Зі всіх ближчих сіл селяни звозили свій продподаток. Метушня прийомників, селян, стрілочників, начальника станції, вагонів, паротягів не припинялася по кілька днів.

На цей раз всі колії було також забито вагонами, але після розпорядження коменданта стрілочники закукурікали на мідяні сурми з подвійною енергією, паротяг застукав буферами об буфери вагонів, а конторник-телеграфіст скажено стукав за апаратом Морзе, закликаючи до розмови Фастів.

Станція поволі звільнялася від вагонів.

V

Чистильник Жужелиця, посвистуючи, проходжав по Фастівському пероні. У нього на обличчі був відбиток смачного шоколаду, що його він із задоволенням поїв, але заздалегідь можна було ручатися, що він ніякого шоколаду не їв, бо його не було на всій станції.

Трохи походивши, Жужелиця підійшов до паротягу. На станції в цей час ударили два рази в дзвін. Хорн спав...

— Товаришу Хорне! — гукнув Жужелиця — незабаром поїдемо! Чуєте?

— Та сам чую!.. — сказав Хорн. — Вже давно пора!.. Маємо вже цілих двадцять хвилин запізнення...

— Алеж не годину!..

— Ну, то що з того! Кондуктор помилився!..

— А те, що я більше на паротязі не їду! Іду у вагон-сальоні.

— На буферах!.. — додав Хорн.

— Хоч би й на буферах!.. А всеж таки у вагон-сальоні!..

На станції вдарили в дзвін три рази й Хорн подивився на водомірну склянку, а потім на годинник. Запізнення було дуже мале. За кілька станцій, збільшуючи швидкість, це запізнення можна було б легко анулювати і Хорн взявся за регулятор.

VI

Коли станція Кожанка під'їхала під одеський поїзд і зупинилася, її не можна було впізнати. Вона блищала, мов нова, вагони в порядку блищали під рампою. Сам комендант станції стояв на пероні.

Жужелиця тим часом обережно переліз з буферів на східці вагон-сальону, і коли

поїзд зупинився, він важно зішшов на станцію, неначе вийшов з цього вагону. З поїзду крім кондукторів, більш ніхто не сходив.

Комендант мимоволі подивився на Жужелицю, який пішов навпростець до нього.

— Ви будете комендант станції? — важно запитав Жужелиця.

— Чого вам треба? — ввічливо запитав комендант.

— Я тільки но говорив з вами телефоном з Фастова!..

Це для коменданта був день чудес... Цей голодранець говорив з ним телефоном з Фастова!..

— Хто ж ви такий?

Якийсь конторник, що стояв поруч, тихо промовив:

— Та це ж Жужелиця!.. — за що Жужелиця зміряв його презирливим поглядом і важно відповів коменданту:

— Я Каменєв!..

— Який такий Каменєв? — запитав спантеличений комендант. — Ваш документ!..

Жужелиця витяг звідкись брудний і подертий папірець. Комендант ледве розібрав:

— Дано це посвідчення Каменєву... Та хто ж ви такий? — обурився, нарешті, комендант.

— Хіба ви неграмотні? — важно сказав Жужелиця. — Це моя фамілія. Я Каменєв — чистильник топок на Сахаліні!..

Хорн, його кочегар, конторник, кондуктори, поїзд і вся станція раптом затанцювали якогось веселого дикунського танця. — Так сміявся комендант станції Кожанка і не міг ніяк зупинитись... Нарешті, він таки зупинився і ввічливо сказав Жужелиці:

— Ходімо зі мною, товаришу Каменєв, до контори, там вам зручніше буде розмовляти зі мною!..

А тим часом в конторі станції треклятий і моторний телеграфіст приймав телеграму з Фастова апаратом Морзе, який скажено тріскотів і вистукував:

"Кожанка. Кожанка. Коменданту станції. Слідом за одеським потягом іде потяг Наркома Каменєва. Ніяких закупок..."

VII

Коли одеський потяг вирушив зі станції Кожанка, Жужелиця знов виліз на паротяг. У нього був вигляд, ніби сам бандит Струк робив обструкцію йому в животі...

— Що, нам'яли боки? — запитав посміхаючись Хорн.

— Який там чорт нам'яли!.. Тож бо й біда, що не нам'яли!..

— Чого ж ти такий сумний?

— Пропала моя фамілія!.. — сумно промовив Жужелиця, сідаючи на купу вугілля. — Ах ти, горох з підливкою. Комендант навіть папіросою почастивав!.. Вийшло, що я йому велику послугу зробив!.. Бо й справді їде Каменєв, і станцію треба було очистити... Спаскудив оцей комендант усю мою фамілію й ніяких! А все "товаришу", "товаришу"... Подумаєш!..

— Вовк тобі в Брянському лісі товариш, а не я!..

Примітки

Оповідання Гео Шкурупія "Нарком" за життя автора було надруковане 8 разів: у журналі "Глобус" № 15 за 1924 рік, та книжках "Переможець дракона" (1925 і 1929 роки), "Пригоди машиніста Хорна" (1925 і 1929 роки), "Патетична ніч. Нарком" (1929 р.) "Нарком" (у російському перекладі, 1930 р.) та "Проза. Том перший. Новелі нашого часу" (1931 р.). Тут твір представлено за останньою з названих публікацій. Збережено правопис того видання, котрий дещо відрізняється від сучасного. В тій книзі 11 творів, котрі зібрані у три групи: "Новелі репортажні", "Новелі таємниць" і "Новелі психологічні". "Наркома" автор помістив у групу новел таємниць.

2013 року видавництвом "Смолоскип" в серії "Розстріляне Відродження" була видана велика збірка Шкурупія "Вибрані твори", де надруковане і оповідання "Нарком" (разом з іншими творами зі збірки "Переможець дракона").

Один із головних героїв оповідання "Нарком" – машиніст Хорн – є також персонажем оповідання Шкурупія "Переможець дракона".

Це того Каменева, що комісар всього війська Республіки... – Каменів Сергій Сергійович (1881-1936) – військовий діяч, командир 1-го рангу. Від 1919 до 1924 р. – головнокомандувач ЗС РСФРР і член Реввійськради республіки.

... ніби йому в живіт заліз бандит з банди Струка. – Ілько Тимофійович Струк (1896-1969) – український авантюрист, отаман часів Громадянської війни. Відомий також, як активний організатор єврейських погромів. В період Української революції командував 1-ю Повстанською армією УНР. Більшу частину Громадянської війни (з перервами) був фактичним диктатором Чорнобиля.